

Árnyak és fények a Jagellók korában

A Jagelló-korszak megítélése

A középiskolás történelemkönyvek – és ezáltal a magyar közgondolkodás – egyöntetűen negatívnak ítélik a Hunyadi (I.) Mátyás halála (1490) és a mohácsi csata (1526) közé eső korszakot. Nem véletlen, hiszen már a kortársak is az erkölcsi romlás idejének tartották, aminek a büneiért Isten megtorlasként engedte az oszmán hadakat az országra. Bár ez a felfogás elsősorban a humanisták körében oly népszerű államkritikákban, majd a 16. századi magyar erasmisták és a protestáns teológiai gondolkodásban gyökerezett, gyorsan beleivódott a magyar köztudatba, később beépült a történetírás 19. századi toposzai közé, és uralja a 21. századi magyar történelem tankönyveinek Jagellókról szóló fejezeteit. Hiába tárt fel Kubinyi András az elmúlt évtizedekben rendkívül sok új és fontos adatot, és mutatott rá új összefüggésekre a honvédelem, a központi kormányzat, a külpolitika vagy éppen a gazdaság területén, hiába akadtak kitűnő követői, akik szívügyüknek tekintették a II. Ulászló és II. Lajos nevével jelzett korszak kutatását, eredményeik lassan kerültek át a köztudatba és makacsul él tovább a „romlás korának” képe. Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy az elmúlt évek-évtizedek új kutatási eredményeit összefoglalva árnyaljuk ezt a meglehetősen egyhangú felfogást.

A Jagellók koráról alkotott felfogást alapjaiban meghatározta, hogy a középkori Magyar Királyság bukását jelentő mohácsi csata előzményének tartották, és a politikátörténeti határok között tárgyalt magyar történetírás csak így tudta értelmezni az eseményeket. A 16. század közepén – elsősorban Heltai Gáspárnak köszönhetően – megszületett Mátyás kultusz sommás megállapítása, miszerint „*Meghalt Mátyás, oda az igazság*”, lehetlenné tette bármiféle kontinuitás felvetését az utókor szemében megdicsőült nagy király, és az öt követők uralma között. Ezzel azonban azonnal anakronisztikus helyzetbe került ez a korszak, mert semmi nem „jutott neki” a mátyási „aranykorból”, ám a Mohács utáni időszak összes kudarcáért viselnie kellett a felelősséget. Ezzel a történetfelfogással lehetetlen helyzetbe került a Jagelló-éra történetének kutatása, és ez máig érezteti hatását. A történetírói iskolák, ideológiák csupán abban különböztek, hogy a köznemességet, a királyt, vagy az egész uralkodó osztályt tették meg felelősnek a mohácsi csatáért. A tankönyvekben a Mátyás halála utáni trónharcok politikátörténete, az 1514. évi parasztháború és a mohácsi csata közvetlen előzményei tematizálják a korszakot, és olyan fogalmak, mint hatalmi válság, rendi anarchia határozzák meg az értelmezési kereteket. Az egyoldalúságot jelzi, hogy a tananyagban szereplő Werbőczy-féle Tripartitum kontextus nélkül „lóg a levegőben”, nem kapcsolódik a magyar rendiség fejlődésének problematikájához, a közép-európai jelentőséggel bíró Jagelló reneszánsz, vagy Temesvári Pelbárt illetve Ráskay Lea munkássága említésre sem kerül. Pedig előbbi éppen ebben az időszakban élte fénykorát, Temesvári gyűjteménye pedig a nemzetközi, Ráskay fordításai a magyar irodalom kiemelkedő alkotásai, és egyben a magyar társadalom művelődés iránti igényeinek a kifejeződései.

Érdemes lenne tehát a politikátörténeti cezúrák helyett a társadalom-, gazdaság és művelődéstörténet alapján kijelölni a kronológiai határokat, és ez alapján elhelyezni a Jagelló-kort a magyar történelem rendszerében. A szélesebb folyamatok jelzik, hogy az 1490-1526 közötti korszak nem tekinthető önálló egységnek, csak a késő középkor szerves részeként, a mátyási időszak örököséként értelmezhető. A társadalom- gazdaságtörténet már több évtizede felfigyelt arra, hogy a Kárpát-medencében mélyreható változások kezdődtek el a 15. század közepén, amelyek valahol a 18. század közepén, második harmadában értek véget. (Ezen belül a 16. század vége belső határként szerepel, de ennek jellegére itt most nem térhetünk ki.) Ezt az érátkoraujkornak nevezhetjük. Ha ezeket a folyamatokat vizsgáljuk, akkor érezhető a Mátyás és a Jagelló-korszak hasonlósága, illetve az 1450-es években megkezdődő folyamatok kontinuitása. A középkor végén érzékelhető változások, eddig csupán a Jagelló-kor leírására használt negatív tendenciák ugyanis már a század közepén elkezdődtek, az alábbiakban ezeket kívánjuk megvizsgálni a teljesség igénye nélkül.

A középkori Magyarország népessége és gazdasága

Elsőként a középkori Magyarország népességének számát kell revideálni. Erre azért van szükség, mert a tankönyvekben máig visszatérő elem, hogy Mátyás halálakor négy millió körül volt a lakosság lélekszáma, annyian éltek itt, mint a korabeli Angol Királyságban. Ez azt sugallta, hogy Mátyás korában olyan hatalmas volt az ország, mint a Tudorok Angliája, és a Jagellóknak köszönhető az azóta tapasztalható fényévnnyi lemaradás. Valójában azonban nem állnak rendelkezésre pontos adatok arról, hogy hányan is laktak a Magyar Királyságban a középkor végén. Csupán az Ernszt Zsigmond által 1494-1495-ben készített adóösszeírásból lehet különböző számítási módokkal következtetni a lakosság számarányára. Ezzel azonban több probléma is van. A lajstrom telkenként írta össze az adóalanyokat, és természetesen hiányzik belőle az adómentesek népes tábora. Ezen kívül máig nem tudjuk pontosan, hogy hány főt is kell a telek fogalmán érteni, sőt, az Ernszt-féle lista nem is teljes, több megye adatai teljesen hiányoznak belőle. A hiányosságok miatt a kutatóknak olyan feladatot kellett megoldaniuk, mintha ma csupán az adóbevallásokból kellene következtetni a magyar társadalom vagyoni állapotára. Ennek következtében a különböző becslések széles skálán mozogtak. Szabó István számításai szerint Szlavónia nélkül 3,4-4 millió lakosa volt az országnak, míg Fügedi Erik különböző korrekciók miatt már csak 2 239 000 főt feltételezett. A ma elfogadott nézet valahol a két adat között feltételezi a népességet, körülbelül 3 millió fő élt a Magyar Királyság területén ebben az időszakban. Ezzel önmagában nem volna baj. Az azonban elgondolkodtató, hogy amíg Zsigmond király idejében 400 000 porta volt az országban Szlavónia nélkül, addig 1494-re a számukat már csak 266 000-re tehetjük, ami nagyarányú pusztulásra utal. Ezt lefordíthatjuk – persze fenntartásokkal – a háztartások szintjére. Engel Pál Ung megyei kutatásaiból tudjuk, hogy 100 portára 137 jobbágyháztartás esett. Ezek szerint az 1430-as években 500-600 000 család, hatvan évvel később maximum 350 000 élt és adózott az országban. Ez nem írható csupán a török pusztítás rovására, bár tudjuk, hogy a déli megyék, elsősorban Temes, Torontál, Szerém és Valkó már Mohács előtt szinte teljesen elpusztultak. Az adóalap zsugorodása elsősorban a mátyási adóprésként volt köszönhető, ugyanis az 1480-as években már hatszor nagyobb terheket kellett egy-egy háztartásnak kibírnia, mint a Mátyás trónra lépte előtti időkben. Emiatt sok család összeköltözött, hogy valahogy kibírják a megnövekedett adókat. Ez valamilyen szinten – eddig teljesen fel nem tárt okok miatt – kihatott a népesedésre is. Nálunk ugyanis az európai tendenciákkal ellentétes folyamatok játszódtak le. Az 1300-as években lendületesen emelkedett, ám a következő évszázadban, amikor Európa már újra magára talált, inkább a stagnálás jellemezte a magyar társadalom lélekszámát.

A népesség és az adórendszer már akkor is szorosan összetartozott, ezért ezzel folytatjuk a gondolatmenetünket. Mivel az adók a 15. században erőteljesen megnövekedtek, ezért összeköltözés indult meg, ezáltal csökkent az adóalap, amely pedig éppen ekkor lett volna fontos, mert a török ellen határvédelemre egyre több pénz kellett. Az összeköltözéssel csökkent a földesurak bevétele is, mert egyre több lett az állami adótól mentes puszták telek. E tétel mögött azonban sokszor más volt a valóság. Gyakran előfordult, hogy a jobbágy papíron résztelkes lett, csupán ezért fizetett teljes adót, míg a telek másik része így jogilag pusztává vált, ám ténylegesen jóval kevesebb bérleti díjért művelte. A földesúrnak ez még mindig jobb volt, mintha elköltözött volna a jobbágy. (Meg kell említeni, hogy a paraszti társadalom is erősen differenciált volt, ismerünk olyan módosabb családokat, akik uruknak hiteleztek, vagy olyan vállalkozót, aki jogilag zsellérnek számított, mert nem rendelkezett földesúri kötelezettséggel terhelt birtokkal, ám fuvarozásból és bortermelésből komoly vagyont tudott felhalmozni). A Mátyás által beszédett adó nagyságáról különböző elképzelések vannak, ám világossá vált mára, hogy a régebbi szakirodalom által hangoztatott 900 000 forint körüli összeg túlzó, és általában fél millió, néhány esetben, a hadiadó kétszeri kivétele alkalmával körülbelül 700 000 forinttal gazdálkodhatott a királyi kincstár.

A megnövekedett terhek miatt egyre többen próbáltak új életet kezdeni a mezővárosokban és a városokban, és ez is kihatott a népességre. Az urbánusabb településeken ugyanis a halálozási arány jóval magasabb volt a országosnál, és a folyamatos hiányt a falvakból való beáramlás ellensúlyozta. Ebből a szempontból fontos az 1514. évi parasztháború, amelynek szankcionálásakor a szabad költözködést megnehezítették, és ezzel a városok utánpótlása, sőt, maga a városi fejlődés torpant meg. Ez a művelődési viszonyokra is komoly hatással volt, mert a külföldi egyetemekre főleg a városokból érkeztek a tanulni vágyók, ám aktivitásuk ezután erősen lecsökkent. Érdekes, hogy a hódoltsági mezővárosok 16. századi fejlődését és virágkorát majd az oszmán megszállás segíti elő, amely nem gátolta a városokba való beköltözést, és az ottani lakosok szabad vállalkozását. A városi népesség gyarapodása nem járt együtt azok politikai súlyának növekedésével. A városi rend gyengeségét mutatja, hogy 1508-tól nem hívták őket meg az országgyűlésekre.

A társadalomban és a gazdaságban fellépő zavarok az 1514. évi parasztlázadásban kulminálódtak, amely a legnagyobb ilyen jellegű megmozdulás volt a magyar történelemben. A Jagelló-kori elit elítélésében komoly szerepet játszott a kortárs Ludovicus Tuberon leírása óta a felkelés kezelése, majd annak megtorlása, mondván a jobbágyok megfélemlítése és lefegyverzése miatt veszítette el 12 évvel később a mohácsi csatát a magyar fél. Tény és való, nem lehet megkerülni 1514 és Mohács kapcsolatát, ám a megtorlásról erősen túlzó feltételezések vannak mind a mai napig. Éppen a birtokos nemesség volt az, amely megvédte a felkelésben résztvevő jobbágyait, és megelégedett a vezetők brutális kivégzésével. Valójában a gazdag mezővárosi polgárság panaszai (erről még lesz szó), és – ahogy azt Szűcs Jenő kimutatta – a társadalmi igazságtalanságok ellen fellépő obszerváns ferences ideológia miatt lett a keresztes hadjáratból parasztháború. Péter Katalin meggyőző érvekkel bizonyította, hogy a 16. század eleji kornak megfelelő felfokozott vallási hangulat közepette kezdődött meg a vállalkozás

szervezése. Mikor ezt a nemesek elkezdtek akadályozni, akkor komoly teológiai érvrendszer igazolta az elégedetlen egybegyűlteket számára, hogy a hadjáratot szabotálók az ördöggel cimborálnak, ezért ellenük lehetséges a fegyveres harc. A megtorlás is teológiai alapon történt, hiszen megtagadták Dózsától a gyónás és a feloldozás lehetőségét, és ezzel valójában a keresztény univerzumból kizárították ki, hiszen így esélye sem volt a mélyen hívő vezérnek az üdvözülésre.

A késő-középkor társadalmi problémái

A Dózsa-féle parasztháború utáni különböző szankciók élesen rávilágítanak, hogy a Werbőczy-féle „*una eademque nobilitas*” (egy és ugyanazon nemesség) csak fikció volt, és komoly érdekkülönbség feszült a nemesek különböző csoportjai között. A szabad költözködés akadályozása elsősorban a köznemesség érdeke volt, mert ők nem tudták máshogy megtartani jobbágaikat. Ezzel áttérünk a nemesi társadalomban bekövetkezett változások áttekintésére. A 15. század folyamán megtörtént a királyi magánbirtokok erodálása, aminek következtében az uralkodó mindinkább rászorult a nemesség legtekintélyesebb részének támogatására. A királyi hatalom tévesztését jól példázza, hogy Zsigmond alatt a váraknak 24, 1458-ban pedig már csak 10 %-a volt királyi kézben. 1526-ra ez az arány 7,2%-ra csökkent, míg a nagybirtokosok kezében a várak 47 %-a összpontosult. 1490-ban a falvak 25-30 %-a, a városias települések 40%-a volt a 36 leggazdagabb báró birtokában, és ehhez még hozzá kell számolni az egyházi nagybirtokot 12% részesedéssel. Az uralkodó ezért rákényszerült, hogy terveit a mágnásokat megnyerje, amire a tágabb királyi gyűlésben volt lehetősége. Ebben az összes világi nagybirtokos részt vehetett, és ezen belül alakult ki egy szűkebb testület, az ország gyakorlati irányítását végző királyi tanács. A nemesek sorából kiemelkedő nagybirtokosok bevonása révén a királyi és főúri hatalom Magyarország több mint felét közvetlen uralma alatt tartotta, familiárisi kapcsolatokkal pedig jóval többre terjedt ki a hatalma. Az eredetileg csak a legfontosabb méltóságviselőknek kijáró bárói cím a 15. század végére már kiterjedt a hivatalviselők utódaira is, akik már természetes, vagy névszerinti bárók voltak, még ha éppen bárói tisztet nem is töltöttek be.

A „*barones*” (bárók) és a vitézlőknek is nevezett tekintélyes nemesek, az egregiusok között meglévő különbségek az 1498/22. törvénycikkelyben megszilárdultak. A törvény felsorolta azokat a bárókat, akik bandériumállításra voltak kötelezve. Ekkor a jobbágyok száma alapján vetettek ki állami adót, hogy a határon túl is bevethető zsoldosereghez jussanak. A törvényben felsoroltak azonban maguknak szedhették be az adó felét, és ez alapján voltak kötelesek bandériumot állítani, amely nem tartozott a megye fennhatósága alá. Akik nem voltak megemlítve, azok helyett a megye szedte be, és állította ki a jobbágyok száma alapján a megyei zsoldos bandériumot. Itt húzódtott meg a határ, hogy melyik nemes tartozott a megye alá, és ki vonult hadba a saját jogán. A törvény társadalomtörténeti hatása az volt, hogy a nagy tekintéllyel bíró, vagyonos, ám ki nem választott nemesek kiszorultak a királyi tanácsból, és oda már csak mint a köznemesség képviselője, mintegy ülnökként kerülhettek vissza, ám ez még nem jelentette a bárói rendbe való visszajutást. Így kialakult egy örökletes főrendiség, amelynek tagjai közé csak a király kegyelméből lehetett bekerülni, és ez nagyban leszűkítette a nemesség társadalmi mobilizációját. Homo novusként csak a királyi aula szolgálatában állók közül kerültek ki nem bandériumtartó családokból származó új bárók, így a királyi szolgálat felértékelődött.

Nem csak a bárói rendbe, hanem a nemességbe való feljutás is megnehezedett a Jagelló korban. Nálunk a tízezernyi egytelkes megőrizte jogi kiváltságait, míg Ausztriában és Csehországban lesüllyedtek. 1500-ig volt egy anya, vagy feleség révén való, egy „*pro matrem*” (anya révén), illetve „*pro uxorem*” (feleség révén) nemesség, ám Werbőczy őket már csak agiliseknek (nemesi birtokkal rendelkező nem nemes) ismerte el, és ezután a nemességbe csak királyi nemesítés útján lehetett bekerülni.

A familiaritás átalakulása

A társadalmi felemelkedés megnehezülésével együtt a familiáris viszony is átalakult, ami tovább gyengítette az uralom intézményeit. A familiaritás a 15. századig határozatlan időre szólt, és familiárisai révén a dominus (úr) saját hatalmát terjesztette ki. A 16. század elején ez egyre gyakrabban határozott időre, általában egy évre szóló szerződésre és pénzbeli juttatásra korlátozódott. Ezáltal személytelenebbé és lazábbá vált a köztük lévő kapcsolat, amely elnevezésükben is megmutatkozott, ugyanis a bensőséges familiáris helyett egyre gyakrabban a szervitor (szolgáló) elnevezést használták. Így gyakrabban váltogatták uraikat, és akár több úr szolgálatában is állhattak. Ennek következtében a Jagelló-korban a dominus kevésbé tudott familiárisaira támaszkodni, és felettük csak a királyi kúria bíróságai ítélezhettek, így még fenyegető eszköz sem volt az úr kezében. A változások következtében a szervitori rendszer sokba került, és a szolgálók számának növelésére csak az országos tisztség vállalása lehetett az egyetlen út. Ez tovább mélyítette a bárók és a többi nemes közötti szakadékot, de további veszélyeket is rejtett magában. Ugyanis a szolgálatot vállaló nemesnek az volt az érdeke, hogy a minél nagyobb fizetséget ajánló úrhoz szegődjön el, ez viszont a busás uralkodói kinevezéseken múltott, így a szabad úrválasztás gyorsan felbomló szövetségeket, hosszabb távon pedig kormányzati benuhátrást eredményezett. A bárói rendből kiszorult köznemesség így alakulhatott radikális politikai erővé, mert a személyi függésből nem következett a politikai függés. Az ő politikai színterük lett a megye, ahol hangadóvá válhattak, és követi, vagy ülnöki megbízatásuk révén az országgyűlések radikalizálódásáért is elsősorban ők voltak a felelősek. Összességében a Mátyás halála utáni időkben a királyi hatalom gyengülése mellett egy kasztszerű elzáródás tanúi lehetünk, ahol a társadalmi mobilitás lehetősége beszűkült.

Gazdasági problémák

A társadalmi válsághoz gazdasági problémák is járultak. Kubinyi András bebizonyította, hogy a nagybirtokok valójában veszteségesek voltak, mert korszakunkban a földesúri jövedelmek csökkentek, a pusztasodás itt is érezte a hatását, és a földesúri járadékokat – mivel szokásjog alapján határozták meg – nehéz volt emelni. Ha az úrnak nem sikerült komolyabb tisztséget, vagy adókedvezményt elnyernie, akkor a befolyása meggyengült, legbefolyásosabb familiárisai elhagyták, és a család elvesztette a politikában betöltött szerepét. A nagybirtokot az 1498. évi törvény mentette meg, mert intézményesen részesítette jobbágycsaládok állami adójából. Ám a földesúri reprezentáció miatt a költségek is megnövekedtek. Ennek jelentős tételét tette ki az építkezés, luxusfogyasztás és a ruházkodás. Utóbbi azonban főleg import szövetből történt, ami megemelte a költségeket, és a tömeges használata csupán annak volt köszönhető, hogy az élelmiszer nálunk olcsó volt, így a vagyon jelentősebb részét tudták erre fordítani. Ám a fogyasztás költségei így is megnöttek, és nagyobb hányadát emésztették fel a kiadásoknak, mint a Lajtán-túli lakosoknál. Ez viszont komolyan kihatott a tőkeképződésre. A 15. század végére általános válságjelenségek voltak megfigyelhetők az uralkodó rétegnél, az ingatlanpiac lelassult, eladósodás történt, és ez egybeesett egy közép-európai kereskedelmi és pénzügyi válsággal.

Ezek a jelenségek átgyűrűztek a gazdaságba is, ahol pedig a 15. század második felétől komoly fellendülésnek, ám egyben a piacszerkezet lassú átalakulásának lehetünk a tanúi. 1460-tól értékálló lett a magyar ezüstforint, mert Ernuszt János kincstartó felértékelte az aranyhoz képest az ezüstöt. Ezzel azonban egy csapásra az aranypénzt is leértékelték hazánkban. Így az importőrnek itt érdemes volt aranypénzben megkapni árujának ellenértékét, és nem valami másik áruba fektetni. Így az arany kiment az országból, a magyar szarvasmarha exportőrök pedig konkurencia nélkül maradtak, és nekik a német piacról ezüstdénárt volt érdemes hazahozniuk. Ezzel az importőrök és exportőrök különváltak. Ez – valamint a délnémet városok fokozódó igénye – nagyban fellendítette a magyar szarvasmarha kivitelt, de a nemesfém, elsősorban az arany, kiáramlása is fokozódott. Mivel a nyugati népességgyarapodás árgerjesztő hatással volt az agrártermékekre, mind többen kapcsolódtak be az árutermelésbe. Az ebből keletkező hasznot elsősorban az alföldi városok fölölték le, de a sűrű regionális piacok létrejöttével az egész ország részesedett belőle, még ha nem is egyforma módon. Ekkor tört előre az ország középső területe a nyugati sáv városaival szemben. A marhatenyésztés mellett a bortermelés volt a korszak másik húzóágazata, ám ez magával vonta a gabonakereskedelem fellendülését is, mert a szőlővel foglalkozó területek gabonából behozatalra szorultak. Ebben a korszakban komoly mezővárosi fejlődésnek vagyunk a tanúi, szemben a falvakkal és a valódi városokkal. A lélekszámuk, és a kézművesek aránya egyre nőtt az 1460-as évek végéig, majd onnan – ma még nem teljesen tisztázott okok miatt – stagnálni kezdett. Ez azonban akkor még nem érezte hatását, és a század végére a jobbágyok a földesúrnak majd mindenben pénzzel tartoztak, ami ugyancsak a piaci magatartást erősítette. Ez előrevetítette, hogy a gazdag mezővárosi és parasztpolgár fölözi le a hasznot a nemesség elszegényedése mellett.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy amíg a bárók csupán a hadakozó pénz megszerzésével tudták fenntartani pozícióikat, a nemesek pedig szolgálatvállalással, addig a parasztpolgári társadalom folyamatosan gazdagodott a korszakban. Az oszmán előrenyomulás tovább súlyosbította a nemesség helyzetét, mert a Jagelló-korban mind többször kellett hadba vonulniuk, így a szolgálatából már nem remélhetett nyereséget. Ezért kellett mind több nemesnek megpróbálkoznia az árutermeléssel és a kereskedelemmel, ez azonban nem mindenkinek sikerült. Azok a nemesek, akik nem tudtak ebbe bekapcsolódni, csupán a földhaszonvételek maximális kihasználtságával tudtak fennmaradni, és az ő érdekükben a gazdasági versenyt mind gyakrabban korlátozták. Kötelezővé tették a földesúri gabona- és borkilenced behajtását, földesúri járadékkal terhelték az extraneus birtokokat, a nemesek vámmentesét kaptak, és az 1498/49. tc. értelmében a tizedet ismét terményben kellett

beszolgáltatni. A paraszti haszon leförlözését jelentették az új vámhelyek is, egyre nőtt a munkajáradék valamint a majorsági gazdálkodás aránya is, és mindezek a korlátozások a nemesek rövidtávú érdekeit szolgálták.

A válságok természete

Tehát a 15. század végére egy gazdasági és társadalmi válság is érezhető volt Magyarországon, amit tetézett egy politikai krízis is. Ennek ténye régóta ismert a történettudomány előtt, és ez volt talán a legsúlyosabb argumentum a korszak megsemmisítő bírálatában. Egy dolgot azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni, mégpedig az uralkodói réteg önvédelmi reflexét, hiszen egyik elit sem dolgozik tudatosan a saját maga megbuktatásán. A társadalmi és a gazdasági mellett, a politikai válság kezdete is visszanyúlt Mátyás idejére. Az ő hatalmának az alapja a tekintélyes magánbirtok és a megnövelt állami adó voltak. Ebből lett a híres fekete sereg (amely elnevezést csak később kezdtek el használni), ám őket csak a gazdag nyugati tartományokban lehetett foglalkoztatni, ahol a lakosság sarcolásával „*a háború eltartja a háborút*” elve alapján egyben lehetett őket tartani. További árnyoldala az állandó hadseregeknek, hogy az állami bevételek jelentős részét felemésztette a zsoldjuk, amit külföldön költöttek el, és ez is gyorsította a nemesfém kiáramlását az országból. Szerencsére 1492-ben Kinizsi szétverte az addigra teljesen lezüllött sereget, amit a déli hadszíntéren amúgy sem lehetett használni.

A belső problémák közé tartozott, hogy Mátyás halála után korántsem volt zökkenőmentes az utódlás, hiszen négyen is kandidáltak a magyar trónra. A küzdelemből végül Ulászló, vele pedig a Jagellók kerültek ki győztesen, és ez pillanatnyilag jó döntésnek tűnt. A magyar politikai elit józanságát mutatja, hogy felmérték azt, miszerint csak valamiféle dinasztikus államszövetségben van lehetőség az egyre erősödő oszmánokkal szemben megvédeni a határokat. Corvin elutasításában legalább annyira szerepet játszott, hogy vele elszigetelődött volna Magyarország, mint az, hogy apja az 1480-as években folytatott politikájával az összes hívét elmarta maga és fia mellől. Racionális döntés született tehát Budán, amellyel szemben csak egy kritikával élhet az utókor. Így is vereséget szenvedett a középkori Magyar Királyság, és 36 évvel később hasonló körülmények között már a Habsburgok lettek a befutók, akik végül jó döntésnek bizonyultak. Történelmietlen azon elmélkedni, hogy mi történt volna, ha már 1490-ben Miksa szerzi meg a magyar koronát, akiben komoly szándék volt a török előrenyomulás megállítására, amint erre az 1494 utáni horvát hadszíntérré vonatkozó forrásokban utalások történtek.

A török elleni védelmi rendszer gyengülése

A mátyási korszakkal való párhuzamot erősíti, hogy a törökökkel való politikában ugyanazokat az elveket követték, és az aktív határvédelemre rendezkedtek be. Az első évtizedekben a kettős végvárrendszer jól vizsgázott, ám az 1520-ig tartó békeállapot mérlege mégis negatív, mert a határvidék ez idő alatt szinte teljesen elpusztult és fő várak estek el ezekben az években. A Jagelló udvar mindent megtett a határok védelméért, és viszonylag jelentős haderőt állomásoztattak itt, ami viszont rengeteg pénzbe került, és ezt az egyre csökkenő állami bevételekből nem tudták finanszírozni. Emiatt lett a magyar köznemesség egyre inkább háború-párti, mert felismerték, hogy immár a fegyveres béke költségei is felemésztik az ország erőforrásait. Eközben Szelim hódításai révén az oszmán állam világbirodalomná nőtt, amely emberanyagban, területben, adóbevételekben többszörös erőfölénybe került a Magyar Királysággal szemben, és már csupán az volt a kérdés, hogy mikor indulnak ismét nyugati hadjáratra. A megváltozott viszonyokat jól jelzi, hogy a kitűnő katonában, Beriszló Péter 1520 nyarán már nem támadó hadjáratban, hanem saját területen, a Koranica folyó partján esett el. Halálával a magyar határvédelmi rendszer egyik tartópillérének számító horvát-dalmát-szlavón báni tiszttal maradt betöltetlen, éppen akkor, amikor 1521-ben az újonnan hatalomra került Szülejmán szultán felmondta a Magyarországgal kötött békét és az ország kulcsának számító Nándorfehérvár ellen indult.

A vár több mint két hónapnyi hősies küzdelem után elesett, és ez újabb szégyenfoltként égett rá a Jagelló-kor politikai elitjére, főleg az 1456-os győzelemmel éles kontrasztként. Kubinyi András, újabban pedig B. Szabó János azonban elemezték a magyar mozgósítási rendszert és arra jutottak, hogy aratás vége előtt egyszerűen lehetetlen volt hadjáratba vonulni, hiszen nem voltak meg sem az állatok, sem az emberek számára az alapvető élelmiszerek és a takarmány. Hunyadi János és Mátyás télen értek el sikereket a déli hadszíntéren, amikor az oszmán hadvezetés visszavonult a szállásaira. Most is azt tervezték, hogy az erősen megrongálódott várat egy őszi hadjárat során visszaszerzik, ám a szervezési problémák, és a táborban kitörő járvány meghiúsította az elképzelést. A tesze-tosza irányításban, az elégtelen kémszolgálat fenntartásában komoly mulasztás terhelte a magyar hadvezetést, a gyakran előtörő járványok azonban szinte törvényszerűen hozzátartoztak az európai hadseregekhez, míg az oszmánok sokkal jobb ellátó- és higiéniai rendszert alkalmaztak hadjárataik során.

Nándorfehérvár elcsúszásával az ország sorsa valójában eldőlt. Még ebben az évben elfoglalták Kölpényt, Kamoncot, Szávaszentdemetert, és csak Jajca, Szörény és Klissza maradt magyar kézen az első végvárrendszer erősségei közül. Csak 1522-1526 között 1027 ágyút öntöttek az oszmán tüzérség számára a Velencétől szerzett ön felhasználásával, és immár Szerbia és Bosznia bányái is a szultán számára termeltek. A Magyar Királyság egyetlen esélye az maradt, hogy komoly szövetségeseket találjon, ám éppen ezekben az években az ország teljesen magára maradt. A Habsburgokat teljesen lekötötte az I. Ferenc francia királlyal vívott itáliai háború, valamint a Luther fellépése nyomán előretörő reformáció. Lengyelországot a Német Lovagrend és a Moszkvai Nagyfejedelemség foglalta le, és a törökkel való béke megtartásában volt érdekelt, míg a francia udvar egyenesen szövetségest keresett a szultánban.

Habsburg Mária királyné Magyarországra érkezésével megjelent a politikai akarat az udvarban a rendteremtésre, és a reformok elindítására. Még 1521-ben a sok hatására eldöntötte az országgyűlés, hogy csak a tisztségviselők és a főpapok bandériumai maradnak meg, és megpróbálták visszatérni a zsoldos hadsereghez. Emögött az a felismerés volt, hogy a főúri bandériumok harcértéke alacsony volt, mert a magyar nemesség a 15. században valójában demilitarizálódott, és inkább az ártermelésben próbált meg érvényesülni. Egyetlen kivétel a horvát nemesség volt, amely már évtizedek óta élethalál harcra vívott a határokon és komoly tapasztalattal bírt e téren. A másik ok, hogy a privilegizált katonarétegek, a naszádosok és a félkatonai természetű vajdák lakóhelyei is megsemmisültek ezekben az években, így kiestek a rendszerből. Hiába ért el Tomori Pál alsó-magyarországi főkapitány fontos győzelmet 1523-ban Szávaszentdemeter környékén, a harcedzett 700 magyar katona halála jóval fájóbb veszteség volt a magyar félnek, mint az ellenfélnek a saját jóval nagyobb arányú pusztulása.

A következő néhány évben a Magyar Királyság szinte teljes anarchiába süllyedt. A pozitív udvari kezdeményezések is elhaltak, vagy rosszul sült el, és a magyar nemességbe beleivódott németellenesség miatt gyűlölettel tekintettek a Habsburg királynéra. Hiába igyekezett szorosabb viszonyt szőni férje, II. Lajos, és testvére, Ferdinánd osztrák főherceg között, csak részeredményeket sikerült elérnie. 1522-től mind gyakrabban jelentek meg osztrák segélyhadak Horvátországban és Szlavóniában és velük sikerült stabilizálni azt a vidéket. Az 1526-ban induló szultáni hadjáratot azonban nem sikerült elhárítani, erről szól B. Szabó János tanulmánya.

Összegzés

A mohácsi vereséghez vezető okok miatt tehát sok mindenért felelősség terheli a Jagelló udvart, de a sokrétű társadalmi és gazdasági problémák gyökere még Mátyás uralmának idejére nyúlt vissza, és súlyos öröksége nagyban meghatározta az utána jövő rendszer mozgásterét. Ugyancsak a Jagellóktól független volt az oszmán birodalom látványos megerősödése, és a nyugat elleni hadjárat ideológiai megteremtése, majd gyakorlati megvalósítása. Ugyanezt elmondhatjuk a külpolitikai konstellációról, aminek következtében éppen 1526-ra fogyott el minden szövetségeseink, és maradtunk egyedül a nagy küzdelemben. Azaz nem teljesen, ugyanis 1526-ig számíthatott a Magyar Királyság Szerbia, majd annak megszűntével az áttelepülő szerbség támogatására, akik cserébe földet és kiváltságokat kaptak a magyar királyoktól. A szerbség 1526-ig erősen törökellenes volt, és a határvédelmi rendszer fontos részét képezték. 1521-ben a városi polgárság is részt vett Nándorfehérvár védelmében, és közben óriási veszteségeket szenvedett el. Az ő szövetségüket 1527-ben veszítette el a magyarság, amikor a szállásaiból kivetett, az Alföldön bolyongó több tízezres szerbséget a magyar társadalom nem tudta ilyen tömegben integrálni, ahhoz viszont megmaradt az ereje, hogy kivesse magából. Ez Cserni Jován meggyilkolása után meg is történt, és a vezető nélkül maradt szerbek visszaköltöztek immár oszmán területre, és lettek annak a rendszernek a részei. Erről azonban ugyancsak nem a Jagelló-kori elit tehet.

Ulászló trónra léptével valójában egy régóta vágyott békekorszak vette kezdetét a déli határokat leszámítva, ahol akkor már száz éve nem volt béke. Uralmának időszakára esett a magyarországi humanizmus virágkora, és a késő gótika valamint az itáliai reneszánsz szimbiózisában megszületett a magyar művészettörténet egyik csúcsideje. Annak ellenére állíthatjuk ezt, hogy úgy lépett be Magyarország a 16. századba, hogy a nyugati kereszténységhez tartozó államok közül egyedülként nem volt egyeteme és könyvnyomdája. Ez azonban ekkor nem számított hátránynak, mert szoros kulturális kapcsolatokat ápolt Európa többi országával. A későközépkor leglátványosabb egyházi művészeti műfajának tartott szárnyasoltárok, a

hatalmas kóruskönyvek, az úgynevezett graduálék magyarországi emlékei bizonyítják a korszak gazdagságát és eredetiségét. Mi történt tehát a Jagelló-korban? Egy nagyon erős, feltörekvő oszmán birodalom olyan fázisba jutott, hogy a Magyar Királyság 140 év folyamatos háborúi után már nem bírta tovább a rá nehezedő nyomást és összeomlott. A mohácsi csatátéren történtek valójában ezt a periódust zárták le, és ez független volt a magyar berendezkedés Mátyással kezdődő zavaraitól is, ezek csak gyötrelmesebbé tették az agónia éveit.

Ajánlott irodalom

B. Szabó János: A mohácsi csata. Budapest, 2006.

Kubinyi András: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Mohács Tanulmányok. Szerk.: Rúzsás Lajos-Szakály Ferenc. Budapest, 1986. 59-101.

Kubinyi András: Mozgósítási és hadseregállítási problémák Mátyás alatt. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1990. 66-73.

Kubinyi András: Magyarország déli határvárai a középkor végén. In: Castrum Bene 1990/2. Hg. von Juan Cabello. Budapest, 1992. 65-77.

Kubinyi András: Két sorsdöntő esztendő (1490-1491) In: Történelmi Szemle, XXXIII. (1991) 1-2. 1-55.

Kubinyi András: Változások a középkor végi Magyarországon. (História Könyvtár Előadások a történettudomány műhelyeiből 2.) Budapest, 1993.

Kubinyi András: A Jagelló-kori Magyarország történetének vázlata. In: Századok, 1994/2. 288-319.

Kubinyi András: A magyar királyság népessége a 15. század végén. In: Magyarország történeti demográfiája (896-1995) Millecentenáriumi előadások. Szerkesztette Kovacsics József. Budapest, 1997. 93-111.

Kubinyi András: Beriszló Péter és budai szereplése. In: UŐ: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon (=METEM 22.) Budapest, 1999. 171-185.

Kubinyi András: Hadszervezet a késő középkori Magyarországon. In: Nagy képes Millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. Budapest, 2000. 75-86.

Péter Katalin: A reformáció: kényszer vagy választás? Budapest, 2004.

Szakály Ferenc: A török-magyar küzdelem és szakaszai a mohácsi csata előtt. (1365-1526) In: Mohács Tanulmányok. Szerk.: Rúzsás Lajos-Szakály Ferenc. Budapest, 1986. 11-59.

Szűcs Jenő: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború: egy kódex tanúsága. In: Levéltári Közlemények, 1972. 213-263.

Tringli István: Az újkor hajnalán. Budapest, 2003.